ՏԱՏԵԱՆ ԳԵՐԴԱՍՏԱՆԸ

(Շարունակութիւն)

ԵՐՐՈՐԴ ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒՐՈՊԱ

1847ին սկիզբը Յովհաննէս Տատեան թուրք պետութեան արքունի վառօդապետը եւ արքունի բոլոր գործատանց Վերատեսուչն է (Արշ· Արարատեան, 1847 Թ· 280):

1847 Փետրուարին երրորդ անգամ ըլլալով դէպի Եւրոպա ճամբորդութիւն մը կ'ընէ: Պոլսէն մեկնելէ առաջ իր Առաքել–Սիսակ եւ Ներսէս–Խոսրով որդիներուն հետ պատիւ կ'ունենայ ներկայանալու Սուլթան Ապտիւլ Մէճիտի, «որ երկար ժամանակ կը խօսակցի Յովհաննէս Ամիրային հետ իւր պաշտօնին վերաբերեալ գործոց վրայ» (Արշ· Արարատեան, անդ):

Այս ճամբորդութեան նպատակի մասին կը գրէ թերթը· «...ի հաշիւ Օսմ· կառավարութեանը զանազան գործիքներ եւ մեքենաներ ծախու առնելու եւ ուրիշ նորանոր կարգադրութիւններ ի գործ դնելու արքունական գործատանց հարկաւորութեանը համար» (Անդ):

Պէրպէրեան (Պատմ·, էջ 551) եւս չունի մանրամասնութիւն, այլ լոկ սա' որ «Տատեան Յովհաննէս Ամիրայն արքունի հրամանաւ ճանապարհորդեաց, յԵւրոպա գնոց առնուլ գործիս եւ զմեքենայս արքունի գործատանց»:

Կարեւոր ծանօթութիւն կու տայ սակայն Եւրոպա, որ կը հաղորդէ· «Օսմ· տէրութիւնն ու մեծափառ Սուլդանը՝ Տատեան բարձրապատիւ Յովհաննէս Ամիրային երկայն ժամանակէ ի վեր բարձր պաշտօնին մէջ ցուցուցած հաւատարմութենէն, ճարտարութենէն ու իմաստութենէն վրան մեծ համարում ստացած ըլլալով՝ տէրութեան զանազան գործատունները իր հոգաբարձութեան յանձնած է, ինչպէս արդէն ամէնուն ծանօթ է: Նոյնպէս ամէնուն յայտնի է որ այս հոյակապ անձը... սա գործատուններուն յառաջադիմութեան եւ ուրիշ նորէն հաստատուելիքներուն հարկաւոր եղած մեքենաները հոգալու ու զանազան արուեստաւորներ գտնելու համար տէրութեան կողմանէ Եւրոպա խաւրուած է... ասոնցմէ զատ իրեն յանձնուած է որ զանազան աստղաբաշխական ու բնաբանական գործիքներ հոգայ» (Եւրոպա, Վիեննա 1848 Թ· 1, Յունուար [23 Դեկտ· 1847]):

Յովհաննէս Պէյ Պոլսէն ճամբայ կ'ելլէ Ֆրանսական շոգենաւով 1847 Փետրուար 23ին: Իրեն ընկերակից են երկու զաւակները — Յարութիւն–Գարեգին եւ Գրիգոր–Միհրան: Կը հասնի Ֆրանսա, ուր վարժարանի մը մէջ կը տեղաւորէ Գրիգոր–Միհրանը, յետոյ կ'անցնի Անգլիա, Աւստրիա, Բեղգիա «եւ ուրիշ երեւելի տէրութեանց մէջ իրեն յանձնուած պաշտօնը կատարելու» համար (Եւրոպա, անդ): Եւրոպա (անդ) կը շեշտէ որ «սա ճամբորդութեան մէջ, Յովհաննէս Տատեան, երկու անգամ ալ Վիեննա մայրաքաղաքն եկաւ· վերջին անգամ անցած ամսուան (1847 Նոյեմբերին) մէջերը հոս հասաւ ու նոյն ամսոյն 23ին նորէն Փարիզ գնաց, ուր որ քիչ մը ժամանակ կենալէն ետեւ՝ Կոստանդնուպոլիս պիտի դառնայ: Աս վերջին անգամուան սա տեղս ուրիշ արուեստական մեքենաներէն զատ՝ զանազան աստղաբաշխական գործիքներ ալ որոշեց, որոնց մէջ շատ երեւելի է մեծ դիտակ մը, այն որ բոլոր Եւրոպայի մէջ մեծ անուն ունեցող ու տեսաբանական գործիք շինելու մէջ գրեթէ հաւասարը չունեցող Փլեսլ անուն ճարտարը կը շինէ: Աս դիտակին առարկայական ապակւոյն (verre objectif) տրամագծին մեծութիւնը 10½ մատնաչափ է· ուստի եւ կըրնանք ըսել որ այսպիսի մեծութեամբ դիտակ մը Եւրոպայի դիտարաններուն մէջն ալ քիչ տեղ կը գտնուի: Միանգամայն այնպիսի ճարտար կերպով շինուած է որ աստղ մը դիտելու ատեն՝ անոր հետ մէկտեղ կը քալէ ու երբեք չկորսնցըներ: Արդէն ըստ ինքեան յայտնի է որ այսպիսի հոյակապ անձի մը Եւրոպայի մէջ ճամբորդութիւն ընելը՝ ազգին ո'րչափ օգտակար բան է, գլխաւորաբար անո'վ որ բոլոր հետը տեսնուող մեծամեծ մարդիկներուն առջեւը՝ իր քաղցր, ազնուական ու իմաստուն վարմունքովը ազգին համարումը պէտք է որ մեծցուցած ըլլայ...» (Եւրոպա, անդ):

Յովհաննէս Պէյի այս ճամբորդութիւնը կը տեւէ մէկ տարի· կը վերադառնայ Գարեգին–Յարութիւն զաւկին հետ 1848 Յունուար 29ին (Պէրպէրեան, Պատմ·, էջ 557):

Յովհաննէս Տատեան իր այս կրկնակի ճամբորդութիւններու ընթացքին շատ կը գնահատուի եւ ամէն տեղ բարեկամներ ու համակիրներ կը գտնէ եւրոպական շրջանակներու մէջ: Շատ յօդուածներ եւ դրուատիքներ կը գրուին իր մասին մասնաւորապէս Պարիսի թերթերու մէջ: Պարիսի Քաջալերութեան Ընկերութիւնը (Société d'Encouragement) զինքը պատուոյ անդամ կ'ընտրէ· Լոնդոնի եւ Էդինբուրգի Ճարտարութեանց Բարգաւաճման Ընկերութիւնները եւ Պարիսի Արեւելեան Ընկերութիւնը իրենց պատիւ կը համարին զինքը անդամ գրելու (Ընդարձակ Տարեցոյց, Կ· Պ· 1900, էջ 146):

1847ին Անգլիոյ Մոռնինգ Կրոնիկլ թերը խօսելով Օսմանեան տէրութեան մէջ գործատուններու օրէ օր բազմանալն ու յառաջդիմելը՝ կը գրէ տեսակ մը նախանձով եւ դժկամակութեամբ Ազգիս հանդէպ· «թէ որ ասա գործատունները Հայոց Հոգաբարձութեան տակն են, ան ատեն պէտք է որ վախնանք» (Եւրոպա, Վիեննա 1847, 23 Դեկտեմբեր):

ՊԵՏԱԿԱՆ ԱՆՁԸ

Թուրք կայսերական կառավարութիւնը գնահատելով Յովհաննէս Տատեանի երկարժամանակեայ հաւատարիմ ծառայութիւնը եւ անգնահատելի արդիւնքը թուրք պետական զարգացումին մէջ, բայց մանաւոնդ անոր անժխտելի բարձր կարողութիւններն ու փորձառութիւնները՝ զինքը կը բարձրացնէ պետական գերագոյն Վարչական Մարմիններու անդամակցութեան, դարձնելով զինքը թուրք պետական անձ:

1· 1856 Մայիսին Յովհաննէս Տատեան անդամ կ'ընտրուի Արդարութեան Բարձրագոյն Ատեանին (Ահքեամը Ատլիէ) (Մասիս, Կ· Պ· 1856 Թ· 224, Մայիս 10):

2· Արեւելեան պատերազմի (1853—56) Արեւմտեան ճակատի ընդհանուր սպարապետը՝ Պելիսիէ Մարաջախտը Պոլիս կը գտնուի 1856ին: Թուրք պետութիւնը ամէն պատիւ ու հիւրասիրութիւն կը շռայլէ: Մարաջախտը Ֆրանսայէն ծանօթ եւ բարեկամ է Տատեան Յովհաննէսի: Կիրակի մը այցելութիւն կու տայ Յովհաննէս Տատեանի տան ու ճաշով կը հիւրասիրուի: Օրուան հայ թերթը կը տեղեկագրէ· «Կիրակի օր Մարաջախտը՝ Մարթէնբռէ զօրապետին եւ ուրիշ չորս գլխաւոր զինուորական պաշտօնակալներու հետ Պէշիկթաշ գնաց Արքունի Վառօդապետ Մեծապատիւ Տատեան Յօհաննէս Ամիրային տունը եւ ցորեկեան ճաշը հոն կերաւ: Մարաջախտին հայրը ժամանակաւ Գաղղիոյ գլխաւոր Վառօդարաններու մէկուն Տնօրէնն ըլլալով, Մեծ· Յօհաննէս Ամիրան Գաղղիա ճամբորդութիւն ըրած ատեն, առիթ ունեցեր է հետը բարեկամանալու եւ իր ազնուաշուք որդիքը անոր քով վարժութեան դնելով՝ սերտ բարեկամութիւն մը հաստատվեր է մէջերնին: Մեծ· Յօհաննէս Ամիրան արժանաւոր ընդունելութեամբ մեծարեց իւր բարձրաստիճան բարեկամը» (Մասիս, 1856 թիւ 232·) իսկ Պէրպէրեան (Պատմ·, էջ 600–601) կը գրէ· «Բէլիսիէ Մարաջախտ Սպարապետն դաշնակից զօրաց եկն ի Կ· Պոլիս եւ պատիւ մեծ հանդերձ ադամանդեայ ոսկի շքանշանաւ ընկալեալ յԱրքայէ եւ յերեւելի պաշտօնակալաց, բարեհաճեցաւ ի յաջորդ աւուրն ի տան Տատեան Յովհաննէս Պէյի գնալ ի հացկերոյթ՝ վաղածանօթ բարեկամ գոլով նմին· այս մեծ պատիւ էր, զոր արար Գաղղիացի Մարէշալն Հայազգի Պարոնին»: — Յովհաննէս Տատեան, բացի բարեկամական կապէն՝ հոս իբրեւ պետական բարձրաստիճան անձ կը ներկայանայ իր հիւրասիրութեան մէջ պատուելով Թուրք Պետութեան Բարձրաստիճան հիւրը:

3· 1856ը վարձատրութեան տարեշրջանն է Տատեան Տան, որուն երկու Ազգատոհմերու Գլուխները–Յովհաննէս եւ Պօղոս–Սուլթան Մէճիտ կայսեր կողմէ Պէյութեան պատուաստիճանին կը բարձրացուին իրենց ամբողջ սերունդին ժառանգական տիտղոսն ըլլալով այդ: Օրուան թերթը կը տողէ հրճուագին·

«Կայսերական հրամանաւ Ազատլրի կայսերական վառօդարանի Տնօրէն Մեծ· Տատեան Յօհաննէս Ամիրան Առաջին աստիճանի երկրորդ կարգի պաշտօնատար անուանուեցաւ Պէյութեան պատուանունով» (Մասիս, Կ· Պ· 1856 Թ· 254, Դեկտ· 5): Միեւնոյնը կը տրուի նաեւ Պօղոսի, որուն վրայ յետոյ:

Յովհաննէս Պէյ Տատեան այդ առթիւ կը ստանայ Ուլայ Նսրֆը (սընրֆը) սանի պատուաստիճանը (Բանասէր, անդ՝ էջ 122):

4· Կայսրը՝ Սուլթան Ապտիւլ Մէճիտ իր կայսերական հաճութեան նոր ապացոյց մը

© National Library of Armenia

տալով 1857 Ապրիլին Յովհաննէս Պէյ Տատեանը անդամ կ'անուանէ թուրք Հանրային Կրթութեան Ժողովին (Մէնլիսը Մէարիֆ), որ Կրթական Նախարարութեան պաշտօնը վարող ժողովն էր: Մասիս (1857 Թ. 272, Ապրիլ 11) կը գրէ.

«Արքունի Վառօդապետ Տատեան Վսեմաշուք Յօհաննէս Պէյը Հասարակաց Կրթութեան Ժողովին անդամ անուանեցաւ»: (Տե'ս ամբողջ կազմը՝ Արշ. Արարատեան, 1857 Թ. 540, Ապրիլ 19):

ԱԶԳԱՅԻՆ ԳՈՐԾԻՉԸ

1. 1847 Մայիսին սկիզբը Սուլթան Մէճիտի հրովարտակով Ազգին մէջ երկու կարեւոր Ժողով կը կազմուի. մին աշխարհական, միւսը կրօնական: Աշխարհական Ժողովը, որ 20 անդամներէ կը բաղկանար՝ կը կազմուէր սարաֆներէն եւ էսնաֆներէն. այսինքն՝ ազգին մէջ աչքի զարնող ամէնէն երեւելի ու ականաւոր անձերէն: Աշխարհական Ժողովը Ազգին Գերագոյն Ժողովն էր՝ իրեն Նախագահ ունենալով օրուան Պատրիարքը:

Արդ, առաջին Ազգային այս երկու Ժողովները ընտրելու համար 1847 Մայիս 9ին Ընդհ. Ազգային Ժողովք կլ գումարուի Պատրիարքական Մայր Եկեղեցիին մէջ: Այս Ժողովքի մէջ ընտրուած Ազգային Գերագոյն Ժողովի 20 անդամներու մէջ առաջին ընտրելին եղած է Յովհաննէս Պէյ Տատեան եւ առաջին գծի վրայ կը գտնուին Տատեան Գերդաստանի երկու Տոհմագլուխները՝ Յովհաննէս եւ Պօղոս: Ահա' ամբողջական ցանկը այդ պատմական Ժողովքի կազմին.

Արքունի Վառօդապետ Գեր. Յովհաննէս Ամիրայ
Արքունի Վառօդապետ Գեր. Պօղոս Ամիրայ
Արքունի ճարտարապետ Գեր. Կարապետ Ամիրայ
Արքունի ճարտարապետ Գեր. Յովհաննէս Ամիրայ
Միքայէլ Ամիրայ Փիշմիշեան
Մաքսուտ Ամիրայ Սարիմեան
Միսաք Ամիրայ Միսաքեան
Մկրտիչ Ամիրայ Ճեզայիրլեան
Գէորգ Ամիրայ Երամեան
Յովհաննէս Աղա Եղիաչէլէպեան
Աստուածատուր Աղա Սարաֆեան
Յովհաննէս Աղա Չօպանեան
Թումաճան Աղա Մարտիրոսեան
Յովհաննէս Աղա Սուրէնեան
Քերովբէ Աղա Պաշպազիրկեանեան
Քըլըճճի Սարգիս Աղա
Գրիգոր Աղա Թիւյսիւզեան
Կարապետ Աղա Տէր Գրիգորեան
Սահակ Աղա Քիւչիւկ Յակոբեան
Լօղօֆէթ Յակոբ Աղա Կըռճիկեան (Հայաստան, Կ. Պ. 1847 Թ. 47 եւ 50):

Յովհաննէս Պէյ Տատեան այս ընտրութենէն վերջ «իր ընկերներուն հետ լաւագոյն կերպով վարած է Ազգին գործերը լուսամիտ ու հեռատես աչալրջութեամբ, ինչ որ իր ազգային գործունէութեան փառքը կը կազմեն» (Պետրոս Կարապետեան, 90ամեայ Յոբելենական Յիշատակարան Պագըրքէօյի Ս. Աստուածածին եկեղեցւոյ եւ Տատեան Վարժարանի. Կ. Պ. 1934, էջ 31):

2. Ազգը գիտցած է օգտուիլ իր բացառիկ կարողութիւններէն՝ 1855 Յունիսին ալ ընտրելով զինքը անդամ Ազգային Գերագոյն Ժողովին (Տե'ս Մասիս, 1855 Թ. 180):

3. «Երեքշաբթի (24 Մայիս 1860) օրը հայկ. տարեգրութեանց մէջ ոսկեղէն տառերով նշանակելու արժանի օր մըն էր: Ազգին բարեկարգութեան, անդորրութեան եւ յառաջադիմութեան միակ միջոց ճանչցըված Ազգային Սահմանադրութիւնն ընդունվեցաւ ու ստորագրեցաւ», կը գրէ Պոլսոյ Մասիս թերթը (Կ. Պ. 1860 Թ. 433):

1860ի Ազգային Սահմանադրութեան հիմնադիրներէն մին է Յովհաննէս Պէյ Տատեան, որ Ընդհ. Ժողովէն ընտրուած անդրանիկ Քաղաքական Ժողովին 12 անդամներէն մին է ինքը (Տե'ս Մասիս Կ. Պ. 1860 Թ. 433):

4. Յովհաննէս Պէյ Տատեանի ազգասիրական ոգին եւ աշխոյժ գործունէութիւնը բարձր գնահատելով՝ Ներսէս Աշտարակեցի Կաթողիկոս (1770—1857) յաճախակի թղթակցած է հետը եւ զինքը կը կոչէ «Արժանադրուատ Յովհաննէս Ամիրայ Տատեան» (Թ. Ազատեան, «Մշակոյթ» ազգագրական Տարեգիրք, Կ. Պ. 1948, էջ 32):

Մինչեւ իր մահը — 1869 — Ազգին ծառայած է Յովհաննէս Պէյ ճշմարիտ անձնուէր ազգասիրութեամբ մը:

(Շարունակելի) Հ. Ե. ՊՕՂՈՍԵԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅ ՄԾԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ

(Շարունակութիւն)

3. ՍԱՆՈՒՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1886)

Կազմուած է 1886 Յունուարին: Կազմած են Կիւմիւշխանէի վարժարանի աշակերտները: Նպատակն է՝ «Վարժարանին մէջ Մատենադարան մը հաստատել, որմէ զուրկ է դպրոցը. թէեւ ունեցած է գրքեր, բայց անիշխանութեան օրերուն յափշտակողին ձեռքն է մնացեր...» (Արեւելք, Կ. Պ. 1887, Թ. 951):

1888ին դադրած էին վերոյիշեալ Ընկերութիւնները: Տ. Բարթուղումէոս Սարաճեան 1888ին Կիւմիւշխանէ գալով՝ կը հաշտեցնէ խռոված հոգիները, կը քաջալերէ ուսուցիչներն ու աշակերտները եւ «լուծեալ Ընկերութիւնները վերակազմեց» (Մանզումէի Էֆքեար, Կ. Պ. 1888, Թ. 6103):

4. ՀԱՅ. ԵՐԻՏ. ՅԱՌԱՋ. ՄԻՈՒԹԻՒՆ (1908—1909)

1910ին կը յիշուի Կիւմիւշխանէի մէջ «Հայ Երիտասարդաց Յառաջդիմական Միութիւն» մը, որ 1910 Ապրիլին «Կիլիկիոյ հայ նահատակներուն յիշատակին սգահանդէս մը» կը կազմակերպէ՝ կրօնական արարողութիւններով, բանախօսութիւններով, որոնց ներկայ կ'ըլլայ «գրեթէ ամբողջ հայ հասարակութիւնը» (Յառաջ, Կարին 1910, Թ. 31, 39): Կազմուած կ'երեւայ 1908—1909ին:

*

ԿԻՐԱՍՈՆ

1. ՊԱՐԹԵՒԵԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1861)

Հիմնադիրն է Սերովբէ Սահակեան՝ նպատակ ունենալով դպրոցներու բարեկարգութեան հոգ տանիլ (Մանզումէի Էֆքեար, Կ. Պ. 1872, Թ. 1917): Ուրիշ կողմէ ծանօթութիւն մը չենք գտած:

2. ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1863)

1863 Հոկտ. 1ին 40 երիտասարդներ հիմնած են: Շաբաթական բաժնեվճարումներով Ընկերութիւնը 1865ին կրցած է ունենալ 8000 զուրուշի գումար մը: Ընկերութեան անդամները «Լուսաւորչեան վարժարանին բոլոր հոգը իրենց վրայ առնելով՝ մէջերնին վեց անձինք ընտրած են եւ ասոնց մէջէն ալ դարձեալ քուէից առաւելութեամբ Տնօրէն ընտրուած է Յովակիմ Ս. Սօմունեան» (Մասիս, 1865, Թ. 699: — Տե'ս նաեւ Արեւելք, Կ. Պ. 1898, Թ. 3854):

Ընկերութիւնը շատ օգտակար եղած է Կիրասոնի Հայութեան. թողած է կալուածներ ու դրամագլուխ, որոնցմէ Կիրասոնի Հայութիւնը ամէն տարի 30 ոսկի կը գանձէ (Մասիս, 1881, Թ. 2853): Ո'րքան տեւած ըլլալը չենք գիտեր:

3. «ՈՍԿԵԴԱՐ» ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1865—70)

Կը յիշուի Պոլսոյ Հայ Պատրիարքարանի (Գումգափու) Դիւանի հին արձանագրութեան մը մէջ՝ անթուական, զոր անձամբ տեսանք եւ օրինակեցինք: Ընկերութեան նպատակն է՝ «Թամզարայի Արամեան դպրոցին լաւագոյն ապագայ մը պատրաստել»: Ունեցած է 50 անդամ եւ 170 ոսկի դրամագլուխ: — Ընկերութիւնս չի յիշուիր Հայ Մամուլի մէջ:

4. ՍԱՆՈՒՑ ԸՆԿԵՐՈՒԹԻՒՆ (1871)

Հիմնուած կ'երեւայ 1871 Յունուար 1ին, զի 1872 Յունուար 1ին գրուած գրութիւն մը իրեն խորագիր ունի «Ի տարեդարձի Սանուց Ընկերութեան» (Տե'ս Աստղիկ Քիրասնոյ, Կ. Պ. 1873, էջ 17), թէեւ այդ գրքոյկին մէջ (էջ Ա.) կ'ըսուի թէ 1871ի Մայիս 1ին սկսեալ կազմեր են: Պոլսոյ Հայրենիք (1872, Թ. 88) թղթակցութիւն մը կը հրատարակէ գրուած Կիրասոնէն 1872 Յունուար 22 թուականով, ուր կ'ըսուի նոյնպէս թէ «Ընկերութեան տարեդարձը տօնեցինք Յունուար 13ին»: Եթէ 1871 Մայիս 1ին հիմնուած ըլլար՝ 1872 Յունուարին չէր կրնար տարեդարձը տօնել: Կը թուի թէ հիմնուած է 1871 Յունուար 1ին, բայց հրատարակուած է 1871 Մայիս 1ին:

Կ. Վահան Բարսեղեան, Կիրասոնի ուսուցիչը եղած է նախաձեռնողը Ընկերութեանս հիմնումին, իսկ հիմնադիրներն են Լուսաւորչեան Վարժարանի 30 աշակերտ-

© National Library of Armenia